

Ivan Šarčević

VÁCLAV HAVEL – DISIDENT POLITIČKE ODGOVORNOSTI¹

Prof. dr. sc. Ivan Šarčević

Franjevačka teologija, Sarajevo

UDK: 328.36[172.1+179.6]:[232.36+241.1/.2]929HAVEL,

Václav (437.1/.2) [0.000.25+0.000.268]

Izvorni znanstveni rad

Primljeno 5. siječnja 2017.

Václav Havel, češki intelektualac i političar, književnik i državnik, disident režima i nositelj najviše vlasti u državi, jedinstvena je figura druge polovice 20. i prvog desetljeća 21. stoljeća.² Toliko je obilježio našu epohu da se njegovo bavljenje politikom po njemu naziva – *havelovskom politikom*. U najkraćem, riječ je o nastojanju da politiku prožme duhovna i moralna dimenzija, da se sve ljudsko djelovanje zasniva na metafizičkoj odgovornosti za bližnje i cjelinu, i to kao neopozivi i samostalni, slobodni i svjesni odgovor na poziv apsolutnoga horizonta, transcendentnoga korijena postojanja i cilja našega zemnoga puta kojega filozofi nazivaju bitkom, vječnošću, a vjernici Bogom. Autor koristi pojam *disidentska metafizička odgovornost* kako bi izrekao Havelov model bavljenja politikom. Havelovski se baviti politikom bio je cilj i Borisa Divkovića³ po kome nosi ime Fondacija koja nas je ovdje okupila da razmišljamo i diskutiramo o našem osobnom društvenom angažmanu. Ovih se

1 Ovaj članak proširena je verzija predavanja koje je autor održao na Akademiji političke odgovornosti u Visokom, skupu u organizaciji Fondacije Boris Divković, održanog od 9. do 11. prosinca 2016.

2 U ovom radu služili smo se sljedećim knjigama: Václav HAVEL, *Sve je moguće. Izabrani govori*, Matica hrvatska, Zagreb 2000. (skraćeno SM); Anto ČOSIĆ, *Politička filozofija Václava Havela*, HKD Napredak, Sarajevo 2000. (skraćeno PF); Václav HAVEL, *Pisma Olgji*, Prosveta, Beograd 1989. (skraćeno PO). Tu je i vrijedan esej: Marijan LIPOVAC, *Politika kao usavršavanje svijeta*. U povodu 80. obljetnice rođenja Václava Havela (1936-2016), u: *Vijenac* 26 (Zagreb, 10. 11. 2016.), str. 7. Koristili smo i tekstove s internetskih stranica o Havelu i preslušali neke drame na njemačkom jeziku i u nas postavljenu *Audijenciju* (<https://www.youtube.com/watch?v=21NK0STqko4>).

3 Boris Divković (Tuzla, 1981. – Zagreb, 2011.), osnovnu školu pohađao je u Breškama, Franjevačku klasičnu gimnaziju u Visokom, filozofsko-teološki studij na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu (2001-2006). U redakciji FMC *Svjeto riječi* radio od 2003. do smrti. Na BH-radiju član uređivačkog tima za religijski program. Od osnutka *Naše stranke* (2008.) aktivno angažiran u njezinu organiziranju i vodstvu.

dana navršava 80. godišnjica Havelova rođenja i 5 godina od njegove smrti, kao i 5 godina od smrti Borisa Divkovića. No, bavljenje Havelom više je od prigodničarskih povoda.

Ključne riječi: Vaclav Havel, politika, ljudska prava, disidentska metafizička odgovornost.

* * *

1. Havelov život apsurdna i nade

Havel se rodio u Pragu 1936. u jednoj od najimućnijih poduzetničkih praških obitelji, utjecajnoj i na kulturnoj razini. Dolaskom na vlast, poslije 2. svjetskoga rata, komunistički režim konfiscira najveći dio posjeda Havelovih. Zbog svoga "buržujskog" podrijetla, a sve u cilju da se neprijatelji komunizma "ne prosvijetle", Havelu je onemogućeno bolje školovanje, pa se školuje kao tesarski pripravnik a zatim kao kemijski laborant. God. 1954. polaže maturu u "večernjoj" gimnaziji u Pragu. Ne dopušta mu se ni studij humanističkih znanosti pa upisuje prometno automatiziranje, ali nakon dvije godine (1955-1957) prekida i taj studij. Zatim dvije godine služi vojsku.

Nakon vojske, godine 1959. zapošljava se u praškom *Kazalištu ABC*. A zatim u *Kazalištu na daskama*. Počinje kao radnik na bini, odgovoran za rasvjetu, pa kao tajnik a zatim i kao lektor, dramaturg i kućni autor. U njegovu kazališnom putu kao pisca drama pomaže mu direktor Jan Grossman. Usput apsolvira kazališni studij. Čini se da Havel nije stekao nikakvu formalnu diplomu nekog završenog studija. Prvu uspješnu dramu ostvaruje 1963. (*Vrtna svečanost*). God. 1964. žena mu postaje Olga Šplíchalová. Svojim dramama, na koje utječu posebno S. Beckett i E. Ionesco (teatar apsurdna, paradoksa i groteske), ubrzo postaje poznat i izvan Češkoslovačke.

Na IV. kongresu pisaca 1967. Havel ustaje protiv cenzure sistema i apsurdnosti državnoga aparat, partije i tajne policije u području kulture i umjetničkoga stvaralaštva. Aktivan je u suprotstavljanju sovjetskoj invaziji u Češkoslovačku god. 1968. Sudjeluje u *Praškom proljeću*, kritički se javlja na radiju. Na njega za čitav život utječe

protestno spaljivanje studenta Jana Palacha.⁴ Biva hapšen, zabranjuje mu se objavljivanje kao i izvođenje njegovih drama u čitavom istočnom bloku. Napušta Prag i odlazi raditi u pivovaru. God. 1975. piše “Otvoreno pismo Gustávu Husáku”, predsjedniku komunističke partije, nasljedniku Aleksandra Dubčeka, slovačkom komunistu i predsjedniku Češkoslovačke (1975-1989). U pismu Havel analizira demoralizirajuće stanje u državi, strah i rezignaciju, opresiju vladajućeg režima i teror tajne policije. Također razobličuje projekt tzv. “normaliziranja” stanja, kojega su komunisti pod utjecajem Sovjeta, tobože zaveli u zemlji. Time se, prema Havelovu mišljenju, zavodi jedino egzistencijalni strah, ljude prisiljava na licemjerje, uzajamno nepovjerenje, depresiju i pasivnost.

Godine 1976. u procesu protiv rock-grupe “The Plastic People of the Universe” Havel se zajedno s drugima zalaže za slobodu umjetnika i glazbenika. S dugom kosom, nekonformistički, uključuje se u pokret umjetničkoga undergrounda. Aktivan je u skupini disidenata koji sastavljaju i promoviraju *Kartu 77*, povelju za obranu ljudskih prava, iz čega onda proizlazi i inicijativa VONS – *Odbor za obranu od nepravdanih sudskih procesa*⁵ (1978). Zbog svoga javnoga angažmana policijski je stalno praćen, privođen na informativne razgovore, hapšen. God. 1979. osuđen je na četiri i pol godine zatvora. Iz zatvora piše pisma, posebno supruzi Olgi, pisma u kojima na suptilan način analizira svoje stanje. Pisma su biser filozofske i književne esejistike. Izvan zemlje je sve popularniji a unutar zemlje sve ga više šikaniraju. Po izlasku iz zatvora i dalje je aktivan. Na 20. obljetnicu spaljivanja Jana Palacha (15. siječnja 1989.) sudjeluje na prosvjedima na Venzelovu trgu. U veljači ga opet zatvaraju na devet mjeseci. Zbog zahtjeva izvan a i iz zemlje, puštaju ga nakon četiri mjeseca.

4 Nakon invazije tenkova i vojske Varšavskoga pakta (kolovoz 1968.) da zaustave *Praško proljeće* pod vodstvom Aleksandra Dubčeka, Jan Palach, student povijesti i političke ekonomije na *Karlovom univerzitetu*, u znak protesta zapalio se usred Praga (16. siječnja 1969.). Palach je postao simbolom slobode. Njegov primjer slijedili su još neki samospaljivanjem.

5 *Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných* (VONS) utemeljen je 27. travnja 1978. Odbor je skupljao dokumente o namještenim sudskim procesima i presudama, urgirao na sudove da ih ponište i obavještavao javnost o svom radu.

U studenom 1989., u jeku *Baršunaste revolucije*, osniva se *Građanski forum* kojemu je Havel jedan od glavnih vođa. Svakodnevno govori na trgu. Formulira političke zahtjeve. Mirni prosvjedi "baršunaste revolucije" toliko su jaki da vlast prihvaća *Građanski forum* kao partnera u razgovoru o budućnosti zemlje. *Građanski forum* zastupa Havel. Pod pritiskom javnosti Husák odstupa s vlasti 10. prosinca 1989. a češkoslovački parlament 29. prosinca jednoglasno izabire Havela za predsjednika države. Predsjednikovanje će trajati kratko, sedam mjeseci, do srpnja 1990.

Na parlamentarnim izborima 1990. ponovno je Havel izabran za predsjednika na dvije godine. Jer se nije slagao s podjelom države na Češku i Slovačku, odstupa sa službe u srpnju 1992., da bi nakon utemeljenja Češke Republike, 29. siječnja 1994. postao prvim predsjednikom Republike Češke. Ubrzo nakon preuzimanja dužnosti, s iskustvom višekratnoga zatvaranja, pušta mnoge zatvorenike. Sve-srdno se angažira na raspuštanju Varšavskoga pakta, na ulasku zemlje u europske i svjetske organizacije (NATO). Protivi se nerazboritoj lustraciji, kao i povijesnom revizionizmu sudetskih Nijemaca.

Godine 1996. otkriva mu se rak na plućima, kao strastvenom pušaču. Uspijeva ga preboljeti. Iste godine umire mu žena Olga. Godinu kasnije žena mu postaje poznata glumica Dagmar Veškrnová. Na izborima god. 1998. ponovno je izabran za predsjednika. Ostao je na toj funkciji do 2003. kad ga nasljeđuje njegov najveći rival Václav Klaus. God. 1997. osniva *Forum 2000* za mir u svijetu. Sudjeluje i u drugim organizacijama sličnoga cilja, posebno u organizacijama i aktivnostima vezanim za ekologiju. Putuje svijetom, drži govore, dobiva nagrade i počasne doktorate, ponovno piše drame i sudjeluje u kulturnom životu. Umire 18. prosinca 2011. Prijateljevao je s mnogima. Tjedan prije smrti posjetio ga je Dalai Lama. Na ukop su stigli mnogi vodeći ljudi svjetskih država. Havela se smatra jednim od najznačajnijih intelektualaca disidenata, intelektualaca političara i državnika 20. stoljeća.

U književnosti se prvi put javio 1956. kritikom u časopisu *Květen* (Svibanj). Objavljivao je u domaćim i inozemnim disidentskim časopisima kao što su *Divadlo*, *Kultura*, *Host do domu*, *Tvár*,

Revolver Revue, *Obsah*, *Listy* (Rim), *Svědectví* (Pariz), *Obrys* (München), *Rozmluvy* (London), *Proměny* (New York), *Západ* (Ottawa). TORST mu je 1999. tiskao sabrana djela (Spisy) u 8 svezaka: 1. Pjesme/Antikodovi, 2. Drame, 3. i 4. Eseji i drugi tekstovi (od 1953. do 1989.), 5. Pisma Olgi, 6. Govori iz 1990.–1992., 7. i 8. Govori i drugi tekstovi iz 1993.–1999. i 1999.–2006. Iako su mu drame obuhvaćene samo jednim sveskom, Havel je upravo dramama stekao svjetsku popularnost.

Nakon groteske *Vrtna svečanost* (Zahradní slavnost, 1963) koja mu je donijela velik uspjeh, zaredale su drame *Službena obavijest* (Vyrozumění, 1965), *Otežana mogućnost koncentracije* (Ztížená možnost soustředění, 1968), *Urotnici* (Spiklenci, 1974), *Prosjačka opera* (Žebrácká opera, 1975), *Audijencija* (Audience, 1976), *Otvorenje izložbe* (Vernisáž, 1976), *Protest* (1979), *Planinski hotel* (Horský hotel, 1981), *Pogreška* (Chyba, 1983), *Largo desolato* (1989), *Asanacija* (Asanace, 1989), *Kušnja* (Pokušení, 1990) i druge.

U središtu Havelovih drama je problem čovjeka pojedinca, njegova fundamentalna zapitanost u zamršenom odnosu između vlastite nemoći i sveodređujućeg otuđenoga sustava, između osobe i režima koji briše sve pojedinačne razlike i svaki osobni doživljaj zbilje. Tomu apsurdnom odnosu Havel odgovara ironijom i groteskom, neusiljenim humorom. Na Havela je utjecala onodobna egzistencijalna filozofija (Husserl i Jan Patočka), kao i baštinjeni miroljubivi, nenasilni “disidentski” husitski duh.

Havelov spisateljski i kazališni rad, kojega možemo pribrojiti teatru apsurd⁶ nije tek puko raskrinkavanje laži, kako laži čovjeka

6 Kazalište apsurd (glavni zastupnici Samuel Beckett i Eugène Ionesco) predočuje ljudski svijet i čovjekovo društvo kao nikada dokraja shvatljivo mjesto, nego otuđeno kao i čovjek, pojedinac sam. U njemu nisu određeni vrijeme ni mjesto niti se što preciznije zna o biografiji likova. Oni su raščovječeni ljudi, lutci i lakeji sistema. U dramama apsurd i groteske, farse i poruge ima puno ironije, samoironije, puno besmislenih razgovora s puno slogana i fraza. Prikazuje ljude koji rade *sizifovske* poslove, prepuni su tjeskobe, bez identiteta i nade. Apsurd je sadržaj a groteska forma. Zapadna struja teatra apsurd se bavi više apsurdom čovjekove egzistencije uopće, dok istočna, u koju ubrajamo i Havela, više je društveno, politički označena (politička satira) i kao ona koja se probija kao zadnja mogućnost riječi u totalitarnom sustavu neslobode mišljenja i govora. Možda bi se razlika mogla postaviti kao razlika između Camusova *Mita o Sizifu* i Kafkina *Procesa*. Na Istoku je riječ o dovođenju u pitanje anonimne totalne moći sistema nad pojedincom, općem nepovjerenju, odricanju od samoga sebe, poricanju svojih uvjerenja i istine, apsurdno kao nadi, antiherojstvu kao snazi.

pojedince tako i društvenih laži, laži ideologije, nego cjeline “života u laži”. Zahtjev za istinom koja oslobađa, vodila ga je da se stalno izmiče zavodnju dosegnutom veličinom, stečenom slavom, osvojenom ili danom moći ili prividom objektivnosti. Dovodeći pojedinčev život u otuđenom sistemu do apsurdna, tražio je živoga čovjeka, osobu u egzistencijalnoj istini, odgovornoga subjekta s vlastitim licem i karakterom koji traži smisao⁷, a ne birokratu, slijepog funkcionara i aparatčika sistema, nikakvog slugu “anonimne moći”, ideoloških rituala i rutine, bezličnog šarafa u “samokretanju vlasti”⁸, vlasti koja je sebi samoj svrha. Tražio je čovjeka koji ne djeluje prema očekivanju nekoga izvanjskoga centra, nikakvog ponavljača baštinjenoga odgoja, nego živog, zrelog čovjeka, slobodna i odgovorna, bez straha i kompromisa, koji djeluje nezamjenjivo, ne krijući se ni iza kakvog alibija, nego aktivno djelujući iz vlastite savjesti, iz metafizičke odgovornosti na poziv bitka.

S Dostojevskim, Lévinasom, a posebno sa zemljakom Kafkom dijeli “metafizički osjećaj krivnje”, isključenosti izvan redovnoga poretka svijeta, osporavanja prava na postojanje, nemogućnost da se pridruži, stanovitu posvemašnju izopćenost i suštinsku nepripadnost.⁹ Iz tog neodređenog osjećaj vlastite krivice, kao u kakvoj nepodnošljivoj zagušljivosti, rađa se potreba da trajno nekome sama sebe stalno objašnjava i pred nekim se brani i kada nije “pitan” ni

7 Kao svoje sedmo raspoloženje Havel navodi absurd, s pitanjem poistovjećivanja i distance sa svijetom izvan njega. Piše iz zatvora: “[...] određenu pojačanu sklonost da opažam apsurdne dimenzije sveta mislim da sam oduvek imao. [...] jedino čovek koji za ‘smislo’ suštinski čezne i kojem je on potreban – kome je dakle ‘smisao’ integralna dimenzija njegove vlastite egzistencije može iskusiti njegovo odsustvo kao nešto bolno, odnosno, može ga uopšte opažati: praznina se ipak može iskusiti kao ‘praznina nečega’ [...], doživljaj apsurdna je očigledno neodvojiv pratilac doživljaja smisla, to je, tako reći, njegovo obrnuto naličje (isto kao što je ispunjenost smislom ‘obrnuto naličje apsurdna’ [...]) I ne samo to: rekao bih čak da je u nekim ravnima doživljaj apsurdna taj koji kao da pomera stvari napred: često su upravo njemu svojstveni distanca od sveta i ispadne iz konvencionalnih stereotipa, koji zasnivaju njegovu spoljašnju i mistifikovanu smišljenost, to što otvara vrata zaista svežem, oštrom i prodornom viđenju – koje oneobičava; i upravo ovo viđenje postaje zatim ono što nas suočava sa istinom i što nam otuda otkriva – kroz ono što ‘nedostaje’ i stvarni značaj ‘smisla’” (PO 50-51).

8 “Pod samokretanjem vlasti ili sustava podrazumijevam jedno slijepo, nesvjesno, neodgovorno, nekontrolirano kretanje koje se ne može kontrolirati, kretanje, koje de facto nije više djelo ljudi, nego naprotiv, vuče ljude za sobom i manipulira njima” (PF 49).

9 Povezuje to i sa svojim podrijetlom, iskustvom razmaženoga “gospodskog sinčića”, također sa svojom debljinom (“ugojeno prasence”), nesposobnošću da se uključi u društvene igre, a što je onda školskim drugovima bila prilika za socijalnu osvetu (Usp. PO 53-55).

“ispitivan” (usp. SM 18), da istodobno bude krajnje uljudan, obazriv ali i nepokolebljiv i neuništiv (usp. PO 59).

Havel živi kafkijansku spremnost da će netko, nepoznat i moćan, doći i odvesti ga jer je uvijek na krivom položaju, jer je za nešto uvijek kriv što ni on sam ne zna. Čak i kada je postao predsjednikom, čovjek moći i vlasti, taj ga osjećaj ne pušta: “Što sam niže, moje mjesto čini mi se primjerenijim, što sam pak više, jače mi se nameće sumnja da se radi o nekakvoj zabuni. Na svakom koraku osjećam da je za dobro obavljanje predsjedničke funkcije velika prednost biti svjestan da me u svako doba, s pravom, s nje mogu maknuti” (SM 18-19) i odvesti u kakav kamenolom...

U Havelovom životu impresionira njegova neslomljivost i nada da bez obzira na sva marginaliziranja i šikaniranja, bez obzira na mjesto i posao koji radio, boravio u prostoru duha, pisao drame ili gurao praznu burad u pivovari, on ostaje svoj – odgovorni pojedinac u središtu svijeta, onaj koji “mora” odgovoriti ma metafizički glas i poziv bitka, svoga transcendentnoga porijekla i cilja. Pojedinac kao smisao postojanja i transcendencije a ne sredstvo ideologije i režima nosi neuništivi potencijal promjene, moć humaniziranja sebe, svoje najbliže okoline, a onda društva i svijeta u cjelini. Havel svjedoči da i u najvećim apsurdima, u bezizlaznim situacijama ima izlaza, ima nade. Vjera, nada i smisao mogući su apsurdima a ne u rezignaciji. Ta nada je relativizirala oholu apsolutnost zemaljskih moći, hranila ga da nikada ne odustane od moralnog djelovanja koliko god se ono činilo neprimjetno, maleno i za šire društvo neučinkovito.

2. Disident riječju, strpljivom i nenasilnom akcijom mijenja društvo

Pojam disident izvorno znači “sjediti odvojeno”. Dolazi iz protestantskoga religijskog miljea. No, današnje značenje ovaj pojam dobiva u totalitarnim komunističkim režimima. Označava čovjeka, posebno intelektualca, koji javno izražava svoje nezadovoljstvo i neslaganje s režimom pa je od režima praćen i ispitivan, proganjen i kažnjavao kao veći neprijatelj od ubojica i kriminalaca. Riječ je o odvažnom čovjeku pojedincu koji se ne podvrgava diktatu vlasti ni

pasivne većine. Nažalost, mnogi su se kitili tim pridjevom disidenta, a ustvari su bili sluge i čuvari režima. Zanimljivo je, makar ukratko, vidjeti kako je Havel razumijevao svoje disidentstvo.

Jedna od osnovnih Havelovih postavki prema komunističkom režimu, dakle Havelovo disidentstvo, moglo bi se sažeti u obranu dostojanstva čovjeka pojedinca, njegovih prava i slobode savjesti, slobode odlučivanja, ali ne kao individualiziranog, egoističnog pojedinca kojega ne zanimaju drugi nego komunitarnoga pojedinca koji je vođen brigom i odgovornošću za bližnje, za cjelinu, za svijet. Nemali broj tzv. disidenata ostali su, međutim, zarobljeni u svom malom svijetu ili nisu uspjeli izići iz kolektivnoga partikularizma. Mnogi su ostali s aureolom mučeništva i iz svoje gorčine ne uvažavaju da su se stvari promijenile. U nemalom broju sami su od sebe napravili disidente, a ustvari ljudi su koji se uvijek izvrsno “snalaze” u svim mijenama, okolnostima, i u svim režimima.

Disidentu je stalo dakle do života u istini i slobodi za sve, do nedjeljivosti i nepovredivosti ljudskih prava. Uvijek je vjeran samo-me sebi i ne vodi se populizmom. On uvijek nastupa u svoje ime. Iako postaje simbolom drugih, i može nastupati u ime drugih, zastupati druge, biti njihov glas, on se ne utapa u drugost. On nije puki refleks ikakvoga kolektiva ili mase, čak ni one kritične skupine svojih prijatelja, nego reflektira i argumentira i ono što drugi ne uviđaju i o čemu su neskloni i misliti.

Istinski disidenti nisu nasilni, nego kritički lojalni. Kao borci za ljudska prava, oni zagovaraju princip legalnosti umjesto principa nasilnoga ili oružanoga otpora, umjesto pukih akcija za smanjenje razoružanja oni traže promjenu uzroka za naoružavanje.¹⁰ Jer su legalisti, strano im je i svako mizerno političko mešetarenje, političko ucjenjivanje i kupovanje. Oni nisu revolucionari, nego prije reformatori. Strpljivi aktivisti kojima je, kako Havel kaže, “čekanje tvorba”, aktivno strpljivo čekanje, tvorba shvaćena kao grčki *poiesis*, a ne kao hladna tehnika ili tehnologija ovladavanja ljudskim prostorom duha i ljudskim odnosima.

¹⁰ Havel razlikuje *borce za mir* na Zapadu i *borce za ljudska prava* u istočnim zemljama socijalizma. (Usp. PF 140-143).

Na zadivljujući način Havel je bio strpljiv u svom političkom, kulturnom i uopće javnom djelovanju. Stalno je govorio o nadi koja se ne vodi uspjehom, osiguranim rezultatom nego smislom djelovanja, principom moralnosti. Valja dakle tako djelovati bez ikakva jamstva da će se pobijediti ili da će djelovanje biti isplativo, posve uvjereno da ono što se čini, pa neka je i posve maleno i neka je stoput izrugano, poniženo ili poraženo, ima svoj smisao u širem poretku stvari i za neka buduća pokoljenja.¹¹

Samo je u ekstremnim slučajevima Havel zagovarao nasilje kao odgovor na nasilje, jer u protivnom dolazi do dugotrajne demoralizacije i traumatizacije društva, egzistencijalne tjeskobe i ništavila nacionalne zajednice. Radilo se, na primjer, o krajnje pogrešnom dopuštanju Hitleru od strane velikih sila i vodećih ljudi u zemlji (posebno je odgovoran predsjednik Edvard Beneš) da okupira Češkoslovačku, što Havel naziva sudbonosnom pogreškom kapitulacije “münchenskim diktatom” (sporazumu s Hitlerom sklopljenim u Münchenu 1938. godine), a koji je za posljedicu imao tisuće mrtvih i poraz dostojanstva nacije; zatim nova kapitulacije zemlje, opet bez borbe, god. 1948., kada su češkoslovački predstavnici, opet s Benešom na čelu, bez otpora predali vlast komunističkim (boljševičkim) pučistima, kao i dvadeset godina kasnije (1968), sramotna kapitulacija pred sovjetskom okupacijom zemlje (usp. SM 110-111). Slično se Havel postavio i u pitanju bombardiranja srpskih položaja od strane međunarodne zajednice i NATO–a, nasuprot sljepilu europskih ciničnih pacifista koji su se borili za mir i istodobno podržavali agresore.¹²

11 Nasuprot iseljenoj nadi, nadi koja se transponira izvan čovjeka, nasuprot nadomjesku-nadi, nadi kao produktu vlastite nemoći, na drugom kraju spektra, kaže Havel, bilo je “čekanje druge vrste: čekanje kao strpljivost. Bilo je to čekanje utemeljeno na svijesti da govoriti istinu i tako se odupirati ima smisla zbog principa, naprosto, jer je tako ispravno i čovjek ne smije kalkulirati hoće li sutra ili prekosutra ili bilo kada od toga biti rezultata. Ovo čekanje izraslo je iz vjere da bez obzira na to hoće li se ta oporbena istina ikada ostvariti ili neće, hoće li ikada pobijediti ili po stoti put biti potisnuta, njezino ponavljanje samo po sebi ima smisla i u najmanju ruku znači da bar netko ne podupire vladavinu laži. No, izrastalo je i iz vjere – ali tek u drugome redu – da će se posijano sjeme ipak primiti i jednom možda niknuti. Neznano kad. Jednom. Možda tek kad dođu novi naraštaji” (SM 50).

12 Havel se protivi posve “etničkoj interpretaciji konflikta” u BiH te koncepciju “zaraćenih strana” kako to čini Međunarodna zajednica. Prema njemu radi se o sukobu, s jedne strane, suvremenih ideja građanskoga društva, države i svijeta i, s druge strane, arhaične ideje plemenske države kao

Posebna oznaka disidenta jest u spremnosti na žrtvu. Disident je spreman žrtvovati sve, ne samo ugodu i privilegije, nego i život za ono što misli i govori. Havel će stalno zastupati da za veliki ideal treba biti spreman i umrijeti. Disident je trajno budan da ne bi od bilo koga bio manipuliran, ni od režima, ni od naroda, ni od svoga publiciteta. Nije mrzitelj života, nikakav nihilist, nego čovjek aktivne nade i stvaralačkog neovisnoga duha slobode. Disident se ne služi uobičajenim životnim sloganom: *Ništa nije vrijedno zdravlja, života*, nego: *Vrijedno je žrtvovati život za dobru stvar, za druge*. Neosobna moć vlasti i sistema može biti pobijeđena samo ondje gdje su ljudi svjesno i osobno spremni na žrtvu. "Odsutnost junaka, koji znaju zašto umiru prvi je korak do gomile leševa onih koji su bili zaklani još samo kao stoka" (PF 138). Onaj koji nije spreman ništa žrtvovati, nego samo slijepo i beskičmenjački podnositi nepravde, bit će kad-tad žrtvovan u žrvnju opće bezličnosti, ideološkoj obmani i fikciji.

Havel je nepokolebljiv u vjeri u moć odgovornoga pojedinca. Vjeruje u snagu njegove istine, čudorednost i u ljudsku osobnu savjest, što tehnolozi moći ismijavaju kao nereálnost, naivni idealizam. Zato će i danas mnogi Havelovu politiku nazvati nereálnom, utopističkom i idealističkom. No Havel je uvjeren: "Jedino naizgled bespomoćni čovjek, koji se odvaži glasno reći istinitu riječ i iza toga stoji cijelim svojim životom, koji je spreman za to teško platiti, ima na čudan način, veću moć makar formalno bio tako obespravljen kao što su pod drugim okolnostima tisuće anonimnih birača" (PF 153).

Impresionira Havelovo intelektualno zrenje, stalno učenje i njegov neumorni rad na sebi. Rijetko je tko kao Havel ostao dosljedan svojim principima u promjenjivostima društvenih zbivanjima, ne držeći ih se kao čovjek gorčine i starih rana, nego stalno aktivno radeći, bez onog zavodljivog kupanja u staroj slavi i u "moralizmu zasluga". Nijednu poziciju nije očekivao kao darovanu ni zasluženu, nego ih je u kontinuitetu uvijek iznova stjecao. Svaki put bi pronalazila

zajednice ljudi jednake krvi (kultu kolektivizma). "Uvjeren sam" – kaže Havel – "da se u osnovi ne radi ni o čemu dolí o sukobu civiliziranog građanskog suživota koji u Bosni i Hercegovini ima osebujuću tradiciju, s nehumanošću, nasiljem i zlom etničkog fanatizma. I smatram da je identifikiranje zla sa srpstvom uvreda za srpski narod i pronevjera građanskog shvaćanja društva. No, jednako tako držim da je izopačeno ne imenovati zlo jer bi tako mogli biti pogođeni Srbi." (SM 129)

zio novi put izgradnje vlastite osobnosti i izgradnje društva polazeći odozdo, a ne već sa završenim projektom.

Havel je zahtijevao život u istini, egzistencijalnoj istini i onu nepotkupljivu unutarnju osobnu slobodu, onu neovisnost i subjektivnost svojih misli, riječi i djela, slobodu koja se ničim ne može platiti ni zamijeniti. Zato nije podnosio nikakav totalitarni princip adaptacije sistemu ni ikojem kolektivu, nikakvo krivotvorenje realnoga svijeta, nikakvo duhovno, političko i moralno silovanje čovjeka koje u konačnici vodi u slijepu ulicu brige samo za sebe, u onaj mizerni egoizam pojedinca, u neinteres za druge i cjelinu društva, na kraju u gubitak ljudskoga dostojanstva.¹³ U svome disidentstvu Havel se nikada nije vodio ciljem pukog rušenje režima i vlasti, nego se borio za izgradnju društva u kojem će se poštivati ljudsko dostojanstvo, prava pojedinca na njegove razlike, ali i za odgovornog pojedinca koji neće bježati u zavjetrinu nedodirljivosti i svojih prava.

Kao i u svojim kazališnim komadima, tako i u javnom, političkom djelovanju Havel uvijek nastoji ići ispod površine fenomena i realnosti, posebno demaskirati “estetiku banalnosti” totalitarnog sistema. Dovodi do apsurdna samorazumljive govore i konvencionalne riječi sistema, automatizirane geste i mehaničke postupke koji su bili maska režima porobljena i otuđena čovjeka. I one najljepše riječi sistema moći izvrgavao je ironiji i poruzi kako bi se uvidjeli sveopći privid i laž kojima se primirivalo čovjekovo neutaživo traženje smisla, zatomljivao transcendentni nemir, a ustvari spašavalo zlo i pridonosilo općem društvenom beščašću.

Rekli smo da se Havel nije bavio izravnim rušenjem režima, nego je svoje disidentsko djelovanje usmjerio daleko širem području djelovanja – *predpolitičkoj sferi*, širokom području egzistencije u kojem su politika, javna moć i vlast važni, ali nikako jedini tvorc smisla čovjekova postojanja. Radi se o tome da promjena opće kulturne (a onda i političke) klime nužno ima za posljedicu i promjenu

13 U pismu Husáku Havel piše: “Egoizam, licemjerje, ravnodušnost, kukavičluk, strah, rezignacija, težnja da se čovjek osobno ni u što ne uključuje, bez obzira na opće posljedice”, ishod je vlasti i neodgovornost državnoga vodstva. Ono je izabralo za sebe najudobniji a za društvo najopasniji put – “put vanjskog privida po cijenu unutarnjega raspada, put proširenja entropije po cijenu umrtvljenja života, put gole obrane Vaše moći po cijenu produbljenja duhovne i moralne krize društva i sustavnog ponižavanja ljudskoga dostojanstva.” (PF 70)

režima i vlasti, a ne obratno da promjena vlasti nužno proizvodi promjene u cjelokupnom društvu. I u tome je Havel jedinstvena pojava u svijetu. Jer onaj koji se nije uplitaio nego se čak sklanjao od izravne političke borbe kojoj je cilj osvajanje vlasti, kasnije je upravo bio biran u najvišu vlast.

Gornje je važno imati u vidu jer svaka totalitarna vlast, kako najmanja tako i ona najviša, kako religijska (crkvena) tako i ona javna (politička) sve čini da svoje kritičare (disidente u najširem smislu) prikaže i diskreditira kao rušitelje vlasti i borce za голу poziciju moći. Ako ih ne može argumentima ušutkati, onda će ih učiniti izdajnicima ili u najmanju ruku difimirati ih kao zavidnike. Havel se uklanjao moći moćnika i ropskoj uniformnosti struktura. Pisao je i govorio o moći nemoćnih, o kulturi kojom se dolazi do sebespoznanja i samoosvješćivanja pojedinca. Zagovarao je politiku “izvan politike”, izvan moći realpolitike i dnevnih kalkulacija.

I kao političar i nositelj najviše državne vlasti, kao predsjednik države, Havel nastoji ostati disident. U sferi faktične političke moći, on naime želi da njegovo političko djelovanje ne poništi moralno-egzistencijalnu sferu. Kao što kao disident nije po svaku cijenu težio za vlašću, tako sada na poziciji i dalje nastoji boriti se za ljudsko dostojanstvo, za istinu, za slobodu pojedinca i ugroženih naroda¹⁴, za opće dobro i mir u svijetu. I dalje, iako u središtu političkoga odlučivanja, kao političar i državnik, nastoji ostati “izvan politike”, kreirati u svojoj zemlji i u svijetu predpolitičku klimu, tzv. “politiku odozdo”, politiku odgovornoga pojedinca, a ne voditi se grubom realpolitikom, politiku zajedništva i solidarnosti između država i naroda¹⁵ a ne podilaziti diktatu moćnih, niti šutke odobravati ikakav imperijalizam, politički, vojni ili potrošački.

Budući da je jedna od velikih čovjekovih kušnja da mu politika postane sve, umjesto izravnog političkoga djelovanja Havel dakle zagovara izvanpolitičko djelovanje, umjesto političke revolucije

14 Značajni su u ovom smislu njegovi govori i za Bosnu i Hercegovinu: *Agresor i žrtva. Zatvaranje mjeseca Bosne i Hercegovine*, Prag 13. listopada 1995. (SM 127-130); *Kraj rata na Balkanu*, Lany, 4. lipnja 1999. (SM 169-179)

15 Mnogi Havelovi govori kao glavni sadržaj i ideju imaju europsko i svjetsko zajedništvo. I uvijek u njima Havel poziva na solidarnost, priznavanje zajedničkog transcendentnoga podrijetla i cilja svih ljudi, te odgovornost jednih za druge i za čovječanstvo.

egzistencijalnu revoluciju, umjesto smjenjivanja stranaka na vlasti traži najprije duhovnu i moralnu revoluciju čovjeka. Kod njega “politički realizam” ne označava tek prihvaćanje stanja i odnosa kakvi jesu, što je redovito podčinjavanje moći jačega, nego smanjivanje nabujalih očekivanja od politike uopće, lišavanje politike i političara njihova zavodljiva mesijanstva i prosvjetljenje građana od slijepog slušanja i podaništva ljudima vlasti.

Naučen na strpljivu i razboritu političku akciju, Havel nije odobravao onu disidentsku politiku i one kritičare režima i vlasti koji su, toliko očarani svojim idejama, smatrali kako će preko noći nastupiti promjena sustava. Takvi su, vidimo to i u našim društvima, u svojoj naglosti brzo izgorjeli, razočarali se, pasivizirali ili završili kao oportunisti na ringišpilu karijerizma onoga istoga sistema ili u hijerarhiji institucija koje su donedavno kritizirali. Havel je sabrani i strpljivi političar koji povijesno misli i zna da treba puno naporna rada i strpljiva uvjeravanja da se jedna institucija a još više jedan narod ili društvo demokratiziraju i humaniziraju. Nije stvar promjene samo u zamjeni ljudi na pozicijama i stranaka na vlasti, nego u egzistencijalnoj promjeni ljudi bili oni na vlasti, bili pretendenti na vlast ili su obični birači.

Nakon demokratskih promjena, nakon zamjene jednopartijskog sistema višestranačjem, došlo je i u Havelovoj zemlji do novih preslagivanja unutar samih disidenata. Neki su sami sebe proglasili disidentima, a nikada to nisu bili, uvukli se ili su se dali uvući u faktičnu politiku moći i umišljenost o superiornosti da odlučuju o sudbinama ljudi. Neki su se disidenti povukli pred navalom lažnih demokrata, bukača i profitera koji su samo zamijenili odjeću ideologije. U većini disidenti su oboljeli u patetici zbog nepriznanja zasluga, zbog nakupljene gorčine mučeništva. Neke je zahvatio i revanšizam ili su univerzalnu ideju odgovornosti za sve upregli u partikularne interese svoga etničkog ili religijskog kolektiva. Havel nikada nije nosio masku disidentstva. I s promjenama on ostaje dosljedan u svom nastojanju da se izvrši egzistencijalna revolucija, da se doista promjeni čovjek pojedinac u sebi samome i da postane odgovoran za druge i društvo u cjelini.

Značenje disidenata Havel sažima i neizravno ih poziva da, uza sve međusobne razlike, ne odustaju od zajedničkih vrednota, aktivnosti i cilja. Među disidentima, veli on, “netko je vukao više udešno, netko ulijevo, nekome je bila bliska jedna misaona ili politička struja, nekome druga”, ali: “temeljno je bilo nešto drugo: odvažnost za zajedničko i solidarno opiranje zlu, volja za dogovor i suradnju, spremnost nadrediti opći i zajednički interes eventualnom osobnom ili grupnom interesu, osjećaj suodgovornosti za svijet i spremnost osobno garantirati za svoje postupke. Istina i određene elementarne vrijednosti kao što su poštivanje ljudskih prava, građansko društvo, svijest o nedjeljivosti slobode, vladavina prava bilo je ono što nas je spajalo i zbog čega smo uvijek ponovno ulazili u neravnotežne sukobe s vlašću.” (SM 57).

Ako gornje imamo na umu, možemo mirno zaključiti kako su se gotovo raspali disidentski duh i disidentske inicijative u našim društvima. Ima u našim institucijama, zajednicama i društvima još pokojni disident, ali djeluju nepovezani i rasuti. Uz to i vrlo nepomi- reni pa i zavađani među sobom. Posebno se to odnosi na intelektualce. Dobar dio njih upao je u kušnju prekomjernoga publiciteta, koje i novinari ili njihova manja ili veća publika hrane nezasićenim očekiva- njima, pretvaraju ih u idole, dežurne kritičare svega, a koji onda bez suradnje s drugima, bez koliko-toliko organiziranoga “disidentskoga ceha” i podrške prijatelja na istom putu, nestaju u inflaciji kritič- koga, utapaju se u suvremenoj informatičkoj kakofoniji pa i mulju beznačajnosti. Teško je stajati na vrhu bez krajnje moralne čistoće, bez viška ambicija, uklanjajući se zavodljivosti i ucjenama vlasti, uklanjajući se estradizaciji i prijateljima udvaračima. Teško je biti na vrhu javnosti bez spremnosti na aktivnu samoću lišenu gorčine, bez ugodnosti socijalnoga života i bez spremnosti na velike gubitke i na onaj posljednji – gubitak života. To je čini se bio upravo Havelov disidentski put.

3. Izvori i razlozi Havelova političkoga djelovanja

Havel svojim stavovima doista djeluje strano i neprilagodljivo. I toliko godina nakon političkih promjena u našim državama, politi-

ka se nije promijenila, odnosno ljudi se nisu promijenili u shvaćanju politike. Zato Havel i slični njemu¹⁶ možda još više strše kao strašila i čudaci nego prije. Jer tko to još unosi u politiku duhovnu i moralnu dimenziju, a ne shvaća je kao tehnologiju natjecanja i beskrupulozno osvajanje vlasti, kao volju za moć, ugled i čast, kao najgrublju prevaru protivnika i lažno obmanjivanje svoga naroda i svojih birača. U naše se vrijeme prevarantsko i egoistično razumijevanje politike spustilo među obične ljude. I nema područja ljudske djelatnosti o kojem se lošije misli i govori.

Havel opravdano postavlja sebi pitanje zašto se onda ljudi odlučuju za politiku, za izravno političko djelovanje. Štoviše, zbog čišćenja svoje unutarnje motivacije, čini se da mu je pitanje stalno prisutno kao što se pitao za sve što je bitno poduzimao. Neki se ljudi, smatra Havel, odlučuju za izravno političko djelovanje iz visokog ideala promjene svijeta, radi promjene društvenoga poretka. Drugi to čine iz prirodne težnje za važenjem, za potvrđivanjem. Politika i vlast, smatra Havel, “samom svojom suštinom, pruža čovjeku golemu mogućnost potvrđivanja samoga sebe”. Politika omogućuje čovjeku “da svijet oko sebe oblikuje prema vlastitom liku” i da bude pritom respektiran. “Treća skupina razloga” – nastavlja Havel – “zbog kojih brojni ljudi čeznu za političkom vlašću i zbog kojih se političke vlasti tako nerado odriču jest bogata paleta pogodnosti kojima je život političara – i u onim najdemokratskijim sustavima – nužno popraćen.” (SM 31-32) O svim ovim razlozima Havel razmišlja i kroz svoj život intelektualca u javnom životu i politici suptilno diferencira što ga to doista pokreće i zašto čini to što čini.

U suvremenom svijetu, čak i među političarima, teško je naći tako argumentirano visoko mišljenje o politici kao što ga ima Havel. Havel čovjeka smatra posve političkim bićem, a politiku iznimno potrebnim i časnim područjem ljudskoga djelovanja. Njemu je strano svako čovjekovo unutarnje razdvajanje, svaka šizofrenija i dvoličnost, pa tako i razdvajanje “ljudske odgovornosti” od “političke odgovornosti”. Čovjek je cjelina i ne može se ne baviti politikom. To

16 Hrvatski pisac, filozof i političar, Vlado Gotovac (1930.-2000.), zanimanjem i životnom sudbinom, ali u posve različitom kontekstu, sličio je V. Havelu. Gotovac je napisao i predgovor hrvatskom izdanju Havelovih govora. (Usp. SM 7-8).

ne znači da se svatko može i treba baviti izravnom politikom, nego je svatko odgovoran za druge i svijet što pripada čovjeku kao čovjeku, što je njegova metafizička odgovornost koju ne može zaniijekati, zatomiti niti prenijeti na druge. Havelu je stran bijeg iz društva, izmicanje od društvene odgovornosti, sklanjanje u zavjetrinu ili političko anahoretstvo. On nije apolitičan, a antipolitičan je – kako smo prethodno spomenuli – samo u smislu protivljenja realpolitici, onoj politici u kojoj je “sve moguće” a jedino nije moguće biti duhovnim i moralnim čovjekom u politici.

Havel se protivi proglašavanju politike nemoralnim i prljavim poslom kako se to redovito čini danas. On to smatra lažju i obmanom. Zato ne prihvaća izmicanje u moralno čistunstvo ili pasivni cinizam. Izričito kaže: “Svakako ne da je neispravno posvetiti se politici jer je politika po svojoj suštini nemoralna. Zaključak je drukčiji: politika je područje ljudske djelatnosti koje postavlja visoke zahtjeve moralnom osjećaju, sposobnosti kritičkog samopromišljanja, istinskoj odgovornosti, ukusu i taktu, sposobnosti unošenja u duše drugih, osjećaju za mjeru, poniznosti. To je zanimanje namijenjeno izvanredno skromnim ljudima, ljudima koje je nemoguće zavarati. Lažu svi oni koji nam tvrde da je politika prljava stvar. Ta politika je samo posao koji traži posebno čiste ljude jer u njoj je posebno lako moralno se uprljati. Toliko lako da će nedovoljno budnom duhu promaknuti. Politici bi se, dakle, morali posvetiti posebno budni ljudi, posebno prijemčivi na njezinu dvosmislenu ponudu za egzistencijalno samopotvrđivanje.” (SM 35)

Izvor političkoga djelovanja, a mogli bismo kazati i smisao čovjekova postojanja Havel nalazi u “višoj odgovornosti”, u metafizičkoj odgovornosti koja se konkretizira u služenju drugima i u stalnom bdijenju da li se savjesno i moralno odgovora glasu bitka. “Zbiljska politika” – veli Havel – “politika koja zaslužuje to ime, i uostalom jedina politika kojoj sam se spreman posvetiti, jest jednostavno služenje bližnjemu. Služenje zajednici. Služenje i onima koji dolaze poslije nas. Njezin je izvor čudoredan, budući da je ona sama ozbiljena odgovornost, što ona sama jest – naime ona ‘viša’ odgovornost – samo zato što je metafizički usidrena.” (PF 100)

Odgovornost nije podijeljena, nego je jedna kao što je čovjek cjelina. Ne može se biti razdijeljen, biti odgovoran otac, majka ili student a ne biti odgovoran u javnom poslu, u politici. Slično Havel razmišlja i o čovjekovom identitetu. On nikada i nikada najprije ne razumijeva identitet kao nešto unaprijed definirano, kao osigurano “mjesto boravka”, niti tek kao etnički, religijski, klasni ili statusni identitet. Za njega je čovjekov identitet otvoreni identitet sve veće i zrelije osobne odgovornosti. “[...] čovek nikada ne poseduje svoj identitet, kao vlasništvo, kao nešto jednom zauvek dato, gotovo i nesumnjivo, kao nekakvo postojeće među postojećima, kao stvar sa kojom posle može da rukuje kao sa bilo kojom drugom stvari, da je koristi, oslanja se o nju, iskorišćava je i za nju najviše učini to što je povremeno osveži novim premazom boje.” (PO 115)

Identitet za Havela jest ono što se svakodnevno traži, na čemu se radi, oblikuje se biranjem i odlučivanjem, priznanjem zakazivanja i izdaje te vraćanjem na put odgovornosti. Taj put nije “jednom izabran, kojim samo treba da idem, već [...] put koji svakim korakom neprestano određujem, pri čemu svaki pogrešan korak ili skretanje, izazvano možda nemarnom orijentacijom na terenu, ostaje njegov neizbrisiv deo a njegova popravka iziskuje mnogo teških napora” (PO 116).

Različiti su, smatra Havel, izvori odgovornosti. Jedni ljudi su odgovorni jer su tako odgojeni, jer tako od njih traže drugi, nadređeni ili društvo. Jedne na odgovornost pokreće nagon za samoodržanjem, jedne ljubav za bližnje, solidarnost i spremnost na žrtvu. Vjernicima izvor odgovornosti može biti u strahu od Boga ili odgovoru na neizmjernu Božju ljubav.

Za Havela odgovornost dolazi iz apsolutnog horizonta bitka, i pokazuje se kao odgovornost za bližnje i svijet, kao odgovornost za sve. Slično Lévinasu, za Havela odgovornost ima svoje transcendentno porijeklo, prethodi našoj slobodi, našoj volji i našem izboru. Ta odgovornost je metafizička, jer je odgovor zovu bitka, koji nam se javlja slično glasu savjesti ili za vjernike kao Božji glas. Havel ne niječe npr. etnički identitet, ali on dolazi tek poslije osnovnog identiteta odgovornosti. Odgovornost za bližnjega, za društvo, svijet,

prirodu, univerzum, temeljna je struktura čovjekove subjektivnosti. Čovjek je čovjek samo ako je odgovoran.

Čini se važnim istaknuti jedan moment unutar Havelova vlastitoga sazrijevanja u odgovornosti o kojem posebno piše iz zatvora (usp. PO 102-116). Havel si postavlja pitanje zašto čovjek u praznom vagonu tramvaja, kad je sam, kada ga nitko ne vidi, nešto tjera da ubaci novčić za svoju vožnju. Odakle taj glas, taj poziv za takvo djelovanje ako je isključen strah da će prijestup biti otkriven, niti ima ikoga da bi cijenio ako bi on to učinio. Taj unutarnji spor je toliko vlastiti. Ne vodi se dakle viđenjem ni mišljenjem drugih, niti čak nekom općom, društvenom koristi od jednoga ubačenoga novčića. Ne želi to činiti ni zbog toga što su ga drugi učili da to treba činiti. Ima to svoj razloge i Havel to u zahvalnosti prihvaća, ali utjecaj odgoja i prihvata konvencionalnih moralnih normi, ne objašnjavaju njegovu dvoumicu, oni su vanjske okolnosti kao što su kulisa, scena i reflektori u odnosu na dramu koja se uz njihovu pomoć razvija.

Havel govori u unutarnjem dijalogu između "ja" kao "subjekta moje slobode (mogu da platim i da ne platim), moje refleksije (razmišljam o tome šta da uradim) i mog izbora (platiću ili neću platiti) sa nečim što je van tog sopstvenog mog 'ja', što je od njega odvojeno i nije s njime identično. Ali ovaj 'partner' ne stoji pored mene" – piše Havel – "ne mogu ga videti, ali mu se u isto vreme ne mogu skloniti s očiju: njegov pogled i glas me prate, bez obzira gde sam; ne mogu mu pobeći, niti ga mogu obmanuti: zna sve." (PO 104). Taj unutarnji glas koji sve zna, kojemu se ne može umaći, koji se nalazi posvuda, koji ima "beskonačno razumijevanje" i u isto vrijeme je "apsolutno nepotkupljiv", za Havela je najviši i apsolutni autoritet. Havel se usteže nazvati ga savješću. Iako ne niječe njegovo postojanje, oklijeva i da ga nazove Bogom, jer se, kako kaže, stidi da bi tako svoje osobno unutarnje iskustvo projicirao olako nekamo izvan samoga sebe.¹⁷ Taj autoritet je bitak "u svom integritetu, punoći i beskonač-

17 No, kada se prisjeća svoje "izdaje" (o njoj govorimo u nastavku), između ostaloga, Havel kaže: "Ali da se ponovo vratim mom događaju: svojoj izdaji zahvalan sam što sam prvi put u životu stao – ako mi je dozvoljeno takvo poredenje – neposredno pred samog Gospoda Boga: nikad dosad nisam mu iz takve blizine gledao u lice, nikada dosad iz takve blizine čuo njegov glas prebacivanja, nikad dosad nisam stajao pred njim u tako dubokoj zbunjenosti, tako osramoćen i pometen,

nosti, kao princip, smeranje i smisao svega što jeste, i kao najdulje i istovremeno najšire ‘unutar’ svega postojećeg” (PO 105).

Sve ovo Havel piše da bi se susreo se jednom od svojih teških dilema i dugogodišnjih unutarnjih borbi. Radi se, naime, o priznanju vlastitoga zakazivanja, o vlastitoj izdaji, a nadovezuje se na njegov metafizički osjećaj krivnje i odgovornosti. U prvom svom pritvoru, god. 1978., Havel je napisao molbu tužitelju da bude oslobođen iz zatvora. Molba nije dugo rješavana i onda su mu jednom kazali da će biti pušten, što se i dogodilo, ali će mu molba biti “politički upotrijebljena”. Iako je bio i bolestan, a zatvorski uvjeti krajnje ponižavajući, Havel ipak smatra da nije dovoljno mislio na sve posljedice te svoje molbe, i to ne samo za sebe nego i za najbliže, za prijatelje i mnoge koji su u njega gledali kao intelektualca disidenta i uzor humanosti. U pismu supruzi Olgi piše kako je sve postalo strašno. Ništa se tu nije moglo popraviti, nikakva objašnjavanja, demanti, popravljivanja stvari. Ta će ga moralna mrlja progoniti godinama, jer “niko me ni na šta nije primorao, niti mi je itko bilo što nudio, uopšte se nisam našao ni u kakvoj nedoumici i prosto zato što sam za trenutak na neoprostiv način izgubio moralnu budnost, pružio sam – ja sâm i sasvim nepotrebno – drugoj strani u ruke oružje koje je za nju u suštini predstavljalo dar s neba.” (PO 107)

Kolika je bila Havelova moralna istančanost, pokazuje da se tek nakon pet godina uspio malo smiriti zbog tog nepromišljenoga postupka. Sklanjao se od svijeta, bacao se na posao, mučio se u samoći razmišljanjem, samooptuživanjem, dok ponovno u zatvoru nije prihvatio svoju izdaju, dakle ne tek izdaju nekih čistih moralnih principa koje smo si postavili, ne tek izdaju prijatelja i ljudi koji su gledali u njega, nego odgovornost za izdaju samoga sebe kao bića bitka, kao neodaziv glasu bitka.

U zatvoru je kao novoj krizi, shvaćenoj kao jedinstvenoj prilici zrenja, samokonsolidacije i samoobnove, kada takva situacija za mnoge (i one unutra) djeluje ponižavajuće, Havel odlučio “uspostaviti nov poredak vrednosti i novu perspektivu”, “otkriti drukčije

nikada se nisam tako duboko stideo i nikad nisam tako snažno osećao da su sve moje odbrane neodgovarajuće.” (PO 114)

nade, ciljeve, ineresovanja i radosti; stvoriti novo poimanje vremena, i uopšte, novu koncepciju života” (PO 13). Samo radikalno izložen sebespoznavanju i sebenalaženju, u dugom vremenu prevrednovanja i sabiranja svoje povijesti, mogao je Havel slobodno i za čitav život spasonosno priznati: “Ne postoji, naime, iskustvo koje bi više od iskustva sopstvene izdaje omogućavalo čovjeku da shvati – ako mu pođe za rukom, naravno, da mu se ono u celini i bez izgovora otvori – svoju odgovornost kao odgovornost za sebe samoga” (PO 111).

Priznanje zakazivanja, priznanje izdaje, promašena kairosa, priznanje grijeha promašaja i iznevjerivanja, jedinstvena je prilika za zrenja i stjecanja odgovornosti, zaključit će Havel. Taj stid, potres, to u nekoliko minuta okretanje naglavačke vlastitoga identiteta, pridonosi priznanju da se identitet izgrađuje u novoj odgovornosti, polazeći od potpune nagosti i nemoći, bačenosti i izručenosti. Da nije bilo te muke, tog priznanja pada i izdaje, Havel ne bi doživio pročišćenje. Završio bi vjerojatno među fanaticima nepogrešivosti, umišljene moralnosti i pravovjerja. Ostatak bi života proveo bez intelektualne i moralne hrabrosti, stalno služeći nekom principu i projektu izvan sebe.

Među ljudima događa se, međutim, redovito ono suprotno od Havela. Ustrajavamo na samoopravdavanju kao i na opravdavanju svoga lošega čina, svoje krive procjene, loše odluke, svoje izdaje i drugih i sebe. U nedogled otežemo mogući preokret prema osobnoj odgovornosti za posljedice svoga djelovanja, jer ne možemo kazati da smo zakazali, da se nismo ponijeli savjesno ni odgovorno.

Uz razna pitanja kojima se čitava života bavi, kao što su primjerice kazalište, čovjek pojedinac, apsurd i smisao, bitak, savjest, sloboda, mržnja, duhovnost i moralnost u politici, metafizička odgovornost, Havel posebnu pažnju posvećuje pitanju intelektualaca u politici. Razlog je i u tome što se i sam smatrao pjesnikom i intelektualcem u politici. Za Havela intelektualac je “čovjek koji – zahvaljujući sferi svojih interesa i svojoj izobrazbi – uočava među pojavama širi suodnos nego što je uobičajeno. To je, dakle, čovjek koji nastoji ući pod površinu stvari, dodirnuti njihov dublji smisao, veze, uzroke i posljedice, promatrati ih kao dijelove većih cjelina.” I

koji “upravo stoga što uočava šire i dublje suodnose pojava, osjeća i širu i dublju odgovornost za svijet.” (SM 159)

No, ni gore opisani intelektualac ne mora se nužno baviti politikom. Havel ne smatra da svaki intelektualac nužno mora biti političar. Odluka o ulasku u politiku u konačnici ovisi o slobodi, izboru i želji svakog pojedinog intelektualca. Ipak, vrlo je dragocjeno da se intelektualac aktivno bavi politikom. Štoviše, intelektualac, kako ga Havel poima, trebao bi biti dobrodošao i vrlo poželjan u politici. Nikada kao danas, smatra Havel, politici su nužni intelektualci, umni i obrazovani, koji shvaćaju i razlučuju suodnose, koji razmišljaju dugoročno, koji su, povrh svega, skromni i odgovorni za bližnje i svijet, spremni snositi političku odgovornost. Oni nisu puko “zrcalo” prevladavajućih raspoloženja i trenutnih interesa, puki refleksi kolektivne, narodne volje i volje građana, “svodnici masa”, tirani i fanatični politički slijepci. Umjetnost politike je “pridobivanje ljudi za dobru stvar iako im se ona, s gledišta trenutnih interesa, može učiniti neugodnom”; “objašnjavati, a ne zavoditi; pokorno tražiti istinu svijeta, a ne glumiti njegova profesionalnog vlasnika; buditi u ljudima njihove pozitivne osobine, uključujući razumijevane za nadosobne vrijednosti i interes; nipošto se ne izdizati iznad ljudi i bilo što im nametati; ne podlijegati diktatu javnih raspoloženja i masovnih medija, ali nipošto ograničavati trajnu kontrolu vlastitog djelovanja...” (SM 161-162)

Bavljenje politikom uopće nije bez dilema. Pogotovo ne za pjesnika i intelektualca. Havel je trajno izrastao na dilemama, u procesu odlučivanja, u procesu preuzimanja i nošenja odgovornosti. On je mišljenja da intelektualci znaju dobro objašnjavati što je odgovornost, ali se ona ne objašnjava, nego se odgovornost “snosi”. Odgovornost se ne propovijeda nego ostvaruje.

U podužem citatu, koji dolje donosimo, podužem, jer bi pričavanje i skraćivanje obeskrjepili ne samo Havelov jezgroviti stil, izbrušenost pojmova nego i bogatstvo smisla, otkrit će nam se kako Havel suptilno diferencira i objašnjava razne aspekte moralnih dilema i dvoumica u koje tako često upada intelektualac u politici:

“Potpuno shvaćam taj stav jer i sam, iz vlastita iskustva i iskustva svojih kolega, vrlo dobro znam kako je nezavisnom intelektualcu koji je cijeli život bio naviknut kritički analizirati svijet i čije je glavno poslanje bilo uvijek ponovno braniti određene kemijski čiste principe, teško preko noći se prilagoditi svijetu praktične politike. Ondje gdje je potrebna brza i jasna odluka između dviju alternativa od kojih ni jedna nije idealna, intelektualac je sklon prepustiti se filozofskim meditacijama, što je obično još gore nego odlučiti se za lošiju alternativu.

Ondje gdje bi morao izreći jasno, jednostavno i svima razumljivo geslo sklon je upuštati se u složene i glasačima prilično nerazumljive refleksije. Kad bi morao jasno reći da određenu funkciju želi obavljati zbog toga što najbolje zna kako je valja obavljati i kada bi se za tu funkciju morao izboriti, on podliježe sumnjama je li za nju podoban, oklijeva, odbija boriti se za nju, relativizira svoja ishodišta te neprekidno uvjerava građane u ono što od njega uopće ne žele čuti, naime da mu nije stalo do vlasti te da bi funkciju prihvatio samo zbog nužnosti i samo kao žrtvu. No, ljudi ne žele vođe koji svoje poslanje smatraju žrtvom i trpljenjem.

Ondje gdje bi se morao ponašati pragmatično i biti otvoren operativnim kompromisima, prisjeća se svoje principijelnosti i postaje nekomunikativan; ondje gdje bi, naprotiv, morao stajati iza svojih principa i riskirati sukob, prisjeća se ideje tolerancije i počinje se čak pretjerano i gotovo mazohistički uživljavati u položaj svoga protivnika. Kad ga život, nužnost, politička realnost i odgovornost koja proizlazi iz političke funkcije stavljaju pred zadaću da brani ono što bi kao slobodni i ničim ograničeni intelektualac tvrdo osuđivao, prepušta se sumnjama i njegovi su izgovori gori od odrješite riječi političara koji oduvijek zna da je politika umijeće mogućega.

Svaki političar mora, dakako, biti i dobar vodeći službenik, sposoban okružiti se djelotvornim ljudima i umjeti im podijeliti posao. Intelektualac nikada ni s kim nije upravljao i nikoga nije zapošljavao te je tako sklon sve uraditi sam. Ubija se, dakle, po-

slom a ipak su rezultati rada u njegovu uredu često minimalni i gotovo nevidljivi. Uglavnom senzitivna i vrlo osjetljiva osoba on ovu činjenicu suviše uzima k srcu – kao uostalom i sve ostalo – teško mu je i uskoro ga obuzima depresija i beznađe.” (SM 44-45)

I sam intelektualac, Havel je, kao rijetko tko u naše vrijeme, krajnje uviđavan za unutarnju borbu pjesnika (nezavisnog intelektualca) u politici, za kušnju i težinu odluke između čistoće moralnoga principa, kojeg propagira, i neodgodivoga zahtjeva da konkretno politički djeluje, a što ga može odvesti do izdaje principa, nemirne savjesti i neželjenoga “prljanja” u dnevnoj politici. Mogli bismo kazati da Havel etiku uvjerenja i etiku odgovornosti premošćuje političkim djelovanjem praktične ćudorednosti, praktičnom moralnom odlukom koja je, ako je to ikako moguće, donesena nakon duga razmišljanja, razboritih ispitivanja ispod površine pojava, nakon savjetovanja s prijateljima koji ne laskaju, i konačno jasne i određene praktične odluke po vlastitoj savjesti i zovu bitka.

Zaključak

Intelektualac i političar, dramski pisac i državnik, Václav Havel ponudio je čovječanstvu sasvim osoban način bavljenja politikom. Stegnuli smo ga u sintagmu *disidentska metafizička odgovornost*. Ona podrazumijeva strpljivi rad na sebi čitava života i rad u predpolitičnoj sferi, na tzv. *egzistencijalnoj revoluciji*; podrazumijeva također, antipolitičnost, nenasilni otpor prema glavnim tokovima dnevne politike; potom solidarnost za društveno djelovanje odozdo; nepokolebljivu borbu za oduhovljenje i moralnost u politici unatoč svim prigovorima realpolitike o naivnosti, idealizmu i ludosti, usprkos i prigovorima i najbližih, i žene, kako su pojedine situacije, prije svega zatvor, isprazna uzaludnost svega; njezine sastavnice su također zaigranost, opuštenost i krajnja odgovornost za bližnjega, prirodu i univerzum kao svijet zajedničkoga transcendentnog porijekla i univerzalnoga apsolutnog horizonta odakle svi dolazimo i kamo ćemo svi preseliti i polagati račun.

Ta disidentska metafizička odgovornost podrazumijeva također uosobljenu, na savjesti i pozivu bitka utemeljenu praktičnu moralnost u svijetu u kojem vladaju društveni marazam većine i beskrupulozna politička (i ekonomska) nadmetanja i pljačka manjine; podrazumijeva praktičnu odgovornost, odgovornu riječ i djelo za ljude u svijetu koji se kupa u “vražjoj ideologiji brige za sama sebe” i u sterilnoj građanskoj rezignaciji, u svijetu privida i obmana, prevara i nezasitnog publiciteta, svijetu etničkih i drugih ideoloških isključivosti i mržnji, sukoba i rata.

Havel je uzor čovjeka pojedinca, intelektualca u politici, koji nikada nije posumnjao u snagu istine i dobra, ni onda kada se sve činilo uzaludnim i kad su protivne sile djelovale nepromjenjive i vječne. Zagovaratelj “leptirova efekta”, dakle siguran da i maleno i javnosti nezamjetljivo dobro djelo stvara dobre učinke, živio je odgovorno u svome, našem vremenu. Pridonio je ne samo u Češko-slovačkoj i Češkoj, svojoj domovini, nego i u Europi i svijetu da čovječanstvo može opstati i živjeti istinsko zajedništvo mira i blagostanja ako se politika produhovi i moralno utemelji.

VÁCLAV HAVEL - THE DISSIDENT OF THE METAPHYSICAL RESPONSIBILITY

Abstract

Václav Havel, Czech intellectual and politician, writer and statesman, dissident of the regime and the exponent of the highest power in a state, is a unique figure in the 2nd half of the 20th and the beginning of the 21st century. His legacy is so important, that his politics is called “havelian politics”: it is marked by the attempt to permeate the politics with the spiritual and moral values, so that the comprehensive human activity might be founded upon the metaphysical responsibility for the near ones as well as for the entire society, as a un-revocable, individual, free and conscious response to the call of absolute horizon, transcendental root of existence and end of our earthly life, named “essence” by the philosophers, eternity, and God by the faithful. The author uses the notion of “dissident metaphysical responsibility” to express the Havel’s model of dealing with politics.

Key words: Vaclav Havel, politics, human rights, dissident metaphysical responsibility.